

УДК 811.161.2'373

Оксана Микитюк

ДІАЛЕКТИЗМИ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ ТЕКСТІВ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

У статті проаналізовано, як внаслідок політики лінгвоциду й етноциду діалектний простір було зруйновано, а до пасивного запасу потрапила низка лексем. Тому актуальним є вивчення діалектної лексики з погляду етнокультурного збагачення мови.

Діалектні особливості творів М. Дочинця схарактеризовано передусім на основі лексики, бо вона відображає ті самобутні риси авторського мовлення, що дають відомості про матеріальну культуру закарпатців (лексичні та етнографічні діалектизми), відтворюють мовлення персонажів, розкривають їхні уявлення про світ, підсилюють виражальні можливості мови, стилістично увиразнюють та емоційно наснажують текст.

Ключові слова: діалектна лексика, лексичні та етнографічні діалектизми, особливості мовлення письменника.

Постановка наукової проблеми та її значення. Діалектна лексика як постійне джерело поповнення літературної мови повсякчас відтворювала і відтворює національну самобутність мови, споконвічну народну мудрість, реалії українського побуту, привносячи до системи мови специфічні ментальні риси, що відмінні для кожного регіону.

Унаслідок життя під колоніальним гнітом (понад 200 заборон українського слова та численні репресії щодо системи української мови) після розпаду імперії СРСР ми отримали «соловецький» (за С. Караванським) чи то «советський» варіант української мови, коли вживання діалектної лексики в мові художньої літератури трактувалося як порушення літературної мови. Таким чином було знівельовано «живу історію етнічної мови та живильне джерело писемної норми, величезне культурне надбання, успадковане від пращурів» [8, с. 22].

За час існування советського союзу до пасивного запасу потрапила низка слів (здебільшого діалектних, а також і загальноновживаних), які на той час дістали назву «націоналістичні». Ці списки отримали редактори газет, журналів і видавництв, які ретельно забороняли вживати репресовані слова. «Так, секретар правління Спілки письменників О. Левада критикував письменників і перекладачів за вживання слів *уподіб, сливе, напозір, позаяк.*, директор Інституту літератури АН УРСР М. Шамота зараховував до «штучних або застарілих» слова *часопис, залюблений, здоровить, відсоток, небавом, набутки, під орудю, сьогодення, на разі, робітня, від дня* та ін., мовознавець П. Плющ виступив із критикою

перекладу, в якому вжито слова *либонь, далєбі, сливе, рішенець, родимець, багацько, уподіб, довкруж, умирущий, спозирання* та ін. Політична кампанія боротьби з «архаїзмами, діалектизмами і штучними утвореннями» знайшла теоретичне обґрунтування в низці лінгвістичних праць» [6, с. 80]. Від 1933-го до проголошення незалежності України йде цілеспрямоване усунення з вжитку українських термінів [10, с. 354–399]: 1933–1935 рр. знищено *жмут* (замінено на *пучок*), *зайвина* (замінено на *надлишок*), *засновок* (замінено на *припущення*), *збір* (стало *сукупність*), *згортка* (стало *складка*), *косина* (замінено на *діагональ*), *мірило* (замінено на *масштаб*), *первень* (замінено на *елемент*), *розмах* (замінено на *амплітуда*), *стояк* (замінено на *штатив*); у 70–80-их роках зникають із ужитку *долішній* (замінено на *нижній*), *достеменно, загодя, завше, заповзятися, запосісти, здобуток, здужати, навзаєм, нараз, позаяк, попри, себто* та інші. Такий стан речей – наслідок російщення українців, це – «суржиковий інтернаціоналізм» у дії. Юрій Шевельов називає нищення мови словом «вербоцид», уважаючи ці слова «живцем похованими».

Діалектне мовлення завжди зберігало й зберігає свої питомі слова. Приміром, за совітів викинули слово «бурштин», штучно змінивши його на «янтар», проте слово «бурштин» у мовленні побутувало. Лексему «ринва» замінили «водосточною трубою», але значна частина українських мовців послуговувалася все ж таки першою назвою. Завдяки носіям мови багатюща лексична скарбниця української мови збережена як невичерпне джерело, з якого просто треба невтомно піднімати нагору цілющу криничну воду і поширювати «невтомною мурашиною працею» (І. Верхратський).

На сучасному етапі низка діалектних слів активно переходить від розряду пасивної до розряду активної лексики.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Хоча політика советського союзу унеможлиблювала вивчення діалектної лексики з погляду етнокультурного збагачення мови та «культивувала «рафіновану» літературну мову» (В. Німчук), активним об'єктом вивчення вона стала ще від другої половини XVIII ст. Засадничими для розгляду діалектних особливостей мови стали праці М. Максимовича, Я. Головацького, О. Потебні, К. Михальчука, І. Зілинського, Б. Кобилянського, А. Москаленка, М. Жовтобрюха, Ф. Жилка, І. Матвіяса, а закарпатський діалект (особливий унаслідок зовнішньополітичних та географічних чинників) проаналізовано в працях І. Панькевича, С. Бевзенка, Й. Дзендзелівського, П. Чучки, В. Німчука.

Використання діалектної лексики в художньому творі вивчають не лише в діалектології, а й в історії мови, стилістиці, етнології, культурі мовлення тощо.

Діалектна лексика є не просто увиразнювальним елементом стилю письменника, а й вагомим засобом відображення матеріальної і духовної культури. Водночас діалектизми істотно впливають на розвиток

літературної мови, залишаючись і сьогодні потужним джерелом збагачення лексичної системи літературної мови.

Мета і завдання статті: з'ясувати особливості вживання діалектизмів у романах М. Дочинця, показати лексичні, словотвірні, фонетичні та синтаксичні елементи, що можуть стати основою стилістичного увиразнення літературної мови. Для аналізу діалектних особливостей взято «Вічник», «Горянин» та «Криничар» [3; 4; 5] – твори, що стали знаковими для сьогодення й вирізняються неймовірно живою, насиченою мовою, яку письменник порівнює з «осіннім виноградним гроном», що «синяво виблискує на сонці», бо «у тексті має бути зернистість слова, просвітленість, духмяність, все це має бути сонячним, покритим вранішньою росою» [1, с. 29].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів досліджень. Неймовірно цікаво простежити мовлення М. Дочинця, письменника, що бачить літературний текст як «постійне продирання через штампи», ретельно добирає слова, бо «муштрування й мордування слова» [1, с. 29] творить стиль. Найповніше самотні риси авторського мовлення відображають саме лексичні діалектизми, функція яких: подати відомості про матеріальну культуру жителів певної місцевості, стилістично увиразнити, емоційно наснажити текст, а також:

– колоритно змалювати назви одягу чи його частини: *бинда (стрічка), боканчі (черевики), бранзулетка (браслет), гачі (штани), жєб (кишеня), калапик (капелюшок), клєбан (шапка, капелюх), ногавиці (штани), сукман (сукня), ташка (сумка), уйош (піджак), цуря (одяг);*

– відтворити предмети побуту: *амбрєла (парасолька), бавка (іграшка), кадь (діжка), кітвиця (якір), клєпачик (молоток), кочія (брїчка, фіакр), лазиво (драбина), майстершик (інструменти), мари (ноші), нотис (нотатник, зошит), падамент (підлога), пагарчик (скляночка, чарка), пугар (склянка, кварта), плат (полотно), фірганок (фіранка), шкатуля (скринька, коробка), штемпєлик (чарочка);*

– зобразити особливий закарпатський край через просторові назви: *кадуб (джерело, криниця), мочило (водойма), путик (стежка), окрєст (округ, район), пішник (стежина), сурдик (куток, місцина), хамник (гайок);*

– самотньо назвати людей та частини їхнього тіла: *бродник (волоцюга), гайник (лісник), гудак (музика), збіща (нехрещене дитя), караник (жертва, бідолаха), кліпки (вії), копилець (байстрюк), кочіш (візник), няньо (тато), припутник (подорожник), родаки (родичі), сиротюк (підліток, хлопець), скусник (митець), сокачка (кухарка), твар (обличчя), фоштер (лісник), фраїрка (наречена, кохана), цїмбор (друг, приятель);*

– показати специфічну рису в назвах посад: *бирів (староста, сільський голова), нотар (староста, голова села);*

– назвати будівлі, споруди та їхні частини: *бовт (крамниця), визір (вікно), лежниця (опочивальня, спальня), обшаря (господарство, маєток), сєлитва (житло), стравниця (кухня, їдальня), цюпа (в'язниця);*

- відтворити неповторні назви тварин: *бриндак (комаха, жук), мацур (кіт), потя (пташка), пирь (риба харіус), пструг (форель), сомар (осел)*;
- подати специфічні назви рослин та дерев: *грозно (виноград), джеряпин (ялівцевий кущ), драчина (колючки, бур'янище), ріща (зарослі, кущі), скіпці (саджанці), чінгови (дзвіночки), чічка (квітка)*;
- показати особливу деталь у назвах продуктів та страв: *дзяма (бульйон, юшка), кериня (закваска), крумплина (картоплина), палачінта (млинець), паленка (горілка)*;
- зобразити різноманітні назви дій: *верти (кинути), гойкати (гукати, кричати), заскомтати (залоскотати), нетерпеливляться, сокотити (берегти)*.

Отже, лексичні діалектизми не лише повно характеризують відтворювані події, предмети побуту, особливості довкілля, зображувані персонажі, а також є засобом «оживлення» лексичних ресурсів літературної мови.

Стилістично увиразнюють тексти етнографізми, що, називаючи невідомі для іншої місцевості поняття, створюють неповторний колорит закарпатського краю та максимально наближують нас до дійсності: *валило (водойма для вимочування шкур і полотна), дараба (дерев'яний пліт), каруца (двоколісний віз), кротон (закарпатський силач), лайбик (особлива безрукавка, камізелька), об'ярюватия (впоратися з весняними роботами), солможак (солом'яний матрац), тайстрина (тип торбини)*. Стилістично увиразнюють тексти «Вічник», «Горянин» та «Криничар» семантичні діалектизми, хоча вони є поодинокі, приміром, *новинка (газета), поливка (юшка, бульйон)*.

Емоційно наповнюють лексику творів М. Дочинця доречні словотвірні діалектизми, утворені суфіксальним (*дітвацтво (діти), легінство (юнацтво), дідизна, дивот, домівство, думкувати, населець, паніка (пані), хлопчук, читальник, школувати*), префіксальним (*навчитель, памолодь*), префіксально-суфіксальним (*дездомництво, заледеніти недоросток*), суфіксально-постфіксальним (*способився*), префіксально-суфіксально-постфіксальним (*захолодитися*) способами та основоскладанням (*сонцежар, старовік, сухоліття*). Низка безсуфіксних утворень у творах М. Дочинця (*замір, здогад, покорм, спомин*) є свідченням досконалості діалектного мовлення, позаяк І. Огієнко пише: «Оминаймо накопичення форм на *-ння* чи *-ття* всіма можливими способами, і завжди пам'ятаймо, що жива мова мало їх знає, що вони затемнюють ясність нашої мови» [7, с. 45–46].

Діалектні особливості мови найвиразніше виявляються у фонетиці, проте художні твори часто саме фонетичні риси відбивають найменше, позаяк їх часто нівелює потреба нормативної орфографії. У романах «Вічник», «Горянин» та «Криничар» маємо фонетичні (*вандрувати – мандрувати*) діалектизми та їхні різновиди: фонетико-словотвірні (*воробок – горобець*), фонетико-морфологічні (*ровінь – рівнина, долина; цигаретлик – сигарета*) діалектизми. Поодинокими є морфологічні (*факля – факел*) риси закарпатського мовлення.

Синонімне багатство у діалектному мовленні – це відтворення безміру навколишнього світу, сукупності людського досвіду, багатства історичних надбань. Ще Й. Г. Гердер пояснює, що навіть в найдавніших мовах були синоніми, з яких «комусь цей, а комусь інший ставав звичнішим, більше відповідав його поглядам, повніше відтворював його питомі почуття, частіше траплявся на його життєвому шляху, сказати б, справляв на нього глибше враження, то з'являлися улюблені слова, власні слова, діалектизми, ідіоми», які і були «душею мови» [2, с. 37–38]. Відтак, наприклад, на означення хліба чи його заміника М. Дочинець у творі «Горянин» використовує такі лексеми: *богач, локша, попелюх, ощипок, налисник, гречаник* (пекли з гречаної муки). Порівняймо святочні назви хліба: *Великодня паска, Різдвяний корачун, юрівник, коврій*.

Мовлення М. Дочинця можна досліджувати не лише в ракурсі діалектному, а й розглядати самотній синтаксис, наприклад, нанизування означено-особових речень створює в читача бажання спроектувати дійсність на себе, наприклад, в романі «Горянин» маємо: *«Скелю не зрушиш, рукою колоду не переломиш, недолю на кобилі не об'їдеш. Коли не віриш – пробуй. Пробуй раз, і вдруге, і втретє, доки стачить витримки й невіри. А тоді скажи собі: я все зробив, що міг. Тоді сідай чи лягай і чекай. Чекай, коли скеля розсиплеться на пісок; коли колода згниє; коли доля обернеться лицем. Чекай, скільки стачить терпіння і віри. І дочекаєшся свого»*[4, с. 127]. Порівняймо, емоційно-експресивну функцію тексту підсилюють діалектизми *стачить, невіра*.

Доречні також епітети (*лагідні животинки, дозвільна марнота, грань гір (ісландський мох), густа стала тиша, хори хвиль, погідне і гідне плем'я, глибінь переказів, тайнопис роду (вишивання)*), порівняльні звороти (*скупе, як мачушин усміх, сонце*), оксюморон (*«То пий уже наскоро», – просила вона, не просячи*).

Діалектизми, актуалізовані в романах М. Дочинця, «оживлюють» мову, є вагомим джерелом збагачення літературної мови.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Зафіксовані у творах письменника діалектизми репрезентують етнонаціональну картину світу закарпатців, точно передають ті назви, що вийшли з щоденного вжитку, зрештою, увиразнюють споконвічні традиції українського народу, відтворюють культуру, релігію, освіту певного етносу. Поданий матеріал можна вивчати в аспекті самотньої картини світу, застосовуючи дані психолінгвістики, лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики.

Список використаної літератури

1. Авторський проєкт Ірини Фаріон «Від книги до мети» (II випуск). – Львів : ФОР Шептицький С.В., 2013. – 44 с.
2. Гердер Й. Г. Мова і національна індивідуальність // Націоналізм: Антологія / Й. Г. Гердер; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 37–45.
3. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу / М. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2012. – 284 с.

4. Дочинець М. Горянин. Води Господніх русел / М. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2013. – 312 с.
5. Дочинець М. Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії / М. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2013. – 332 с.
6. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.
7. Митрополит Іларіон. Наша літературна мова / Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) // Дивослово. – 2007. – № 10. – С. 45–46.
8. Німчук В. «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! / В. Німчук // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 3–26.
9. Радевич-Винницький Я. Мовна складова національного буття: Студії з української лінгвонаціології / Я. Радевич-Винницький. – Київ; Дрогобич : Посвіт, 2013. – 268 с.
10. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Док. і матеріали / упоряд.: Л. Масенко та ін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.

Мыкытюк Оксана. Диалектизмы как средство выразительности текстов Мирослава Дочинца. Вследствие политики лингвоцида и этноцида диалектное пространство было разрушено, а в пассивный запас попал ряд лексем. Поэтому актуальным является изучение диалектной лексики с точки зрения этнокультурного обогащения языка.

В статье выяснены особенности употребления диалектизмов в романах М. Дочинца «Вечник», «Горец» и «Криничар» – знаковых для нашего времени произведениях, отличающихся невероятно живым, насыщенным языком, который автор сравнивает с осенней виноградной гроздью, сверкающей на солнце.

Диалектные особенности произведений М. Дочинца рассмотрены прежде всего на основе лексики, потому что она отражает те живые черты авторской речи, которые дают сведения о материальной культуре закарпатцев (лексические и этнографические диалектизмы), воспроизводят речь персонажей, раскрывают их представления о мире, усиливают выразительные возможности языка, стилистически подчеркивают и эмоционально воодушевляют текст.

Ключевые слова: диалектная лексика, произведения М. Дочинца, лексические и этнографические диалектизмы, особенности речи писателя.

Mykytyuk Oksana. Dialecticisms as a Means of Expressiveness of Myroslav Dochynetz' Texts. The article analyzes how as a result of linguicide and ethnocide policy the dialect area was destroyed and passive stock got a number of lexemes. That is why the study of dialect vocabulary from the point of ethnic and cultural enrichment of the language is so important.

The article finds out the features of dialect use found in the novels of M. Dochynetz: «Vichnyk», «Horyanyn» and «Krynychar» – significant for the present works, which are distinguished by the incredibly lively, rich language, which the author compares with the autumn bunch of grapes that blue sparkles in the sun.

The article analyzes the dialectal features of M. Dochynetz' works primarily based on the vocabulary, because it reflects that conversational features of the author's speech that give information about the material culture of the Transcarpathians (lexical and ethnographic dialecticisms), reproduce the character's speech, reveal their view of the world, enhance the expressive possibilities of the language, stylistically underline and emotionally inspire the text.

Key words: dialect vocabulary, works of M. Dochynetz, lexical and ethnographic dialecticisms, specialty of the writer's speech.

Стаття надійшла до редколегії 29.12.2014